

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜMÜZDƏ NAXÇIVAN

Məmməd MƏMMƏDOV,

Naxçıvan MR Ali Məclisinin deputatı,

tarix elmləri namizədi

Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik Naxçıvan diyarı əsrlərdən bəri Şərqlərin qabaqcıl elmi-mədəni mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanıb. Milli dövlətçiliyimizin müstəqil inkişaf tarixində də Naxçıvan ağır sınaqlarla üzləşərək mürəkkəb, eyni zamanda Şərəfli yol keçib, xalqımızın istiqlal uğrunda mübarizəsində, dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsində və qorunmasında, demokratik cəmiyyətin qurulmasında fəal və əhəmiyyətli rol oynayıb. Prezident İlham Əliyevin "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illiyinin keçirilməsi haqqında" imzaladığı sərəncamda deyildiyi kimi, milli istiqlaliyyət yolunda Naxçıvanın atdığı cəsarətli addımlar bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış, respublikada cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə müsbət və həlledici təsir göstərmişdir.

Ötən əsrin 80-ci illərinin ortalarından başlayaraq keçmiş SSRİ-də və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin labüd nəticəsində Azərbaycan xalqı öz müstəqillik arzusunu reallaşdırdı. Lakin bu, xalqımıza heç də asan başa gəlmədi. Yaranmış şəraiti özlərinin bədnam planlarının gerçəkləşməsi üçün əlverişli hesab edən bədxah qonşularımız olan ermənilər Azərbaycan torpaqlarını, o cümlədən Naxçıvanı da silah gücünə ilhaq etmək üçün təcavüzlərə başladılar. Bir çox hallarda isə bu təcavüzlər elan olunmamış müharibə səviyyəsinə yüksəldi.

Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı azgün hərəkətlərinin cavabsız qalması, öz yurd-yuvalarından didərgin düşərək Naxçıvana pənah gətirmiş qaçqınların acı taleyi, muxtar respublika əhalisinin də dərin hiddətinə səbəb olmuş, 1988-ci il may ayının 20-də Naxçıvan şəhərində ermənilərin özbaşınalıqlarına və cinayətlərinə son qoyulması tələbi ilə muxtar respublika ictimaiyyətinin ilk böyük mitinqi keçirilmişdi. Mitinq iştirakçıları SSRİ, Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR rəhbərliyindən qəti tədbirlər görülməsini, Azərbaycan xalqının suveren hüquqlarının qorunmasını təkidlə tələb etdilər. Belə bir şəraitdə xalq öz sözünü deməkdən, haqqını tələb etməkdən ötrü meydanlara doğru axışdı.

Əslində Naxçıvanda xalq hərəkəti erməni təcavüzünə qarşı müqavimət hərəkəti olmaqla yanaşı, imperiya buxovlarından xilas olmaq və milli müstəqilliyə nail olmaq üçün geniş vüsət alan Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkətinin tərkib hissəsi idi. Bu hərəkətin ilkin dövründə əsas etiraz vasitə və formaları mitinqlər, nümayişlər, tətillər və sair idi. Naxçıvanda hərəkət həm də Mərkəz və Respublika hökuməti qarşısında mütilik göstərən, əhalinin haqlı tələblərini qulaqardına vuran, ermənilərin hücum təhlükəsinə qarşı təsirli tədbirlər görməkdən imtina edən, hətta əhalinin əlindəki ov silahlarını almağa çalışan və son nəticədə muxtar respublikada ictimai-siyasi vəziyyəti daha da gərginləşdirən yerli partiya və sovet rəhbərlərinə qarşı yönəlmişdi.

Sərhədyanı kəndləri erməni yaraqlıları tərəfindən işğal və qarət olunan, dincliyi əlindən alman Naxçıvan torpağı o dövrdə Heydər Əliyevin təbirincə desək, "taleyin ümidinə buraxılmış tənha bir ada"nı xatırladırdı. Milli müstəqillik uğrunda Naxçıvanda vüsət alan bu hərəkət həm də Azərbaycan xalqının milli-azadlıq uğrunda hərəkətinin tərkib hissəsi idi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, "o dövrdə müstəqillik uğrunda mübarizə aparan adamlar Naxçıvan əhalisinin demək olar ki, əksəriyyətini təşkil edirdi. Naxçıvanın müstəqillik, milli-azadlıq əhval-ruhiyyəsi bütün Azərbaycana təsir edirdi."

1990-cı illərin əvvəllərində muxtar respublikanın nəqliyyat-kommunikasiya, elektrik enerjisi, rabitə, təbii qaz xətləri və dəmir yolunda qatarların hərəkəti mənfur qonşularımız tərəfindən kəsildəndən, bölgə tam iqtisadi blokadaya alınandan sonra burada iqtisadi və siyasi böhran daha da dərinləşdi.

Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkətinin mühüm mərhələsini təşkil edən sərhəd hərəkəti də məhz o dövrdə Naxçıvanda başlanmışdır. Azadlıq hərəkətinin ilk günlərindən başlayaraq Azərbaycan SSR-in suverenliyi, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, demokratik islahatların həyata keçirilməsi ilə yanaşı, Cənubi Azərbaycanla gediş-gəlişin təmin edilməsi tələbləri irəli sürülməyə başlanmışdı.

1989-cu il dekabrın əvvəllərində Naxçıvan MSSR-də Ordubaddan Sədərəyədək bütün sərhəd boyu on minlərlə adam toplaşaraq kütləvi mitinqlər keçirməyə başladılar. Dekabr ayının 5-də Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri S.Əliyeva Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə müraciət edərək Naxçıvan MSSR-in sərhədyanı torpaqlarından istifadə edilməsi məsələsinin həll olunması zəruriliyini bildirmişdi. Məktubda, həmçinin sərhədyanı ərazilərdə yaşayan əhalinin qarşılıqlı əlaqələrinin bərpa edilməsi məsələsinə toxunulmuşdu. Lakin vəziyyəti düzgün qiymətləndirə bilməyən rəsmi dairələrin tədbir görmək istəməmələri ehtirasları daha da coşdurur, əhalini radikal addımlara atmağa sövq edirdi. Sərhəd zolağının bir sıra hissəsində Ordubad, Culfa və Şahtaxtıda insanlar sərhəd məftillərini sökərək, Arazın o tayında toplaşmış həmvətənləri ilə görüşürdülər. Sərhəd hərəkətinin qarşısını almaq üçün ciddi cəhdlər göstərsə də, bu, heç bir nəticə vermədi. 1989-cu il dekabrın 31-i Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi bayramına çevrildi. 1990-cı ildən isə həmin günün ildönümü respublikanın demokratik qüvvələri tərəfindən geniş qeyd edildi.

Naxçıvanın mütərəqqi qüvvələri tərəfindən həyata keçirilən "Sərhəd hərəkəti" rəsmi səviyyədə siyasi və

tarixi qiymətini də birinci dəfə məhz Naxçıvanda, Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Muxtar Respublika Ali Məclisinin 16 dekabr 1991-ci il tarixli sessiyasında almışdır. Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının Milli Həmrəylik və Birlik günü haqqında məsələnin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sessiyasında müzakirə olunmasına, böyük siyasi əhəmiyyətli qərar qəbul edilməsinə böyük qiymət vermişdir.

Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlaliyyət hərəkatını yerindəcə boğmaq üçün imperiya dairələri 1990-cı ilin yanvarında xalqımıza qanlı divan tutdular. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə erməni-rus birləşmələri Bakıda qanlı qırğın törətdilər. Xalqımız azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə ilk şəhid oğullarını qurban verdi. Həmin faciə təkcə xalqımıza qarşı yox, həm də bəşəriyyətə, humanizmə, insanlığa qarşı yönəldilmiş soyqırımı siyasəti oldu. Çünki müasir silahlarla silahlanmış ordu silahsız, əliyalın, günahı olmayan insanların üzərinə hücumla keçmiş, dinc əhaliyə ağır divan tutmuş və yalnız cinayət başa çatandan sonra - ertəsi gün paytaxtda fəvqəladə vəziyyət elan edilmişdi. Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev törədilən bu böyük faciə ilə bağlı sonralar belə deyəcəkdi: "O, ayrı-ayrı insanlara qarşı törədilən qəsd, təcavüz deyildir. Bütün Azərbaycan xalqına, Azərbaycan millətinə, Azərbaycan ölkəsinə edilən hərbi təcavüz idi..."

Qanlı Bakı faciəsindən 8 saat əvvəl erməni - rus birləşmələri Sədərəyə təcavüz etmiş, Kərki kəndini ələ keçirmişdilər. Mərkəz Bakıda olduğu kimi, Naxçıvanda da milli azadlıq hərəkatının qarşısını almaq üçün fəvqəladə vəziyyət elan olunmasına, muxtar respublikada cəza dəstələri yerləşdirməsinə çalışırdı. Kərki kəndini ələ keçirdikdən sonra ermənilər sovet qoşunlarına arxalanaraq Sədərək kəndində sərhəddə yerləşən mebel sexi və şərab zavoduna hücumla keçdilər. Lakin Naxçıvanın igid müdafiəçiləri qeyri-bərabər döyüşdə düşmənin qabağını almağa və onları çoxlu itki verərək geri çəkilməyə məcbur etdilər. Düşmən Sədərəyi raket, top, pulemyot, avtomat atəşinə tutmaqla yenidən ələ keçirməyə çalışırdı. Qırğınların qarşısını almaq məqsədilə əhali kənddən təhlükəsiz yerə çıxarılmış, kənddə yalnız əli silah tutanlar qalmışdı. Sədərəyə hücum zamanı 9 nəfər şəhid olmuş, onlarca adam yaralanmışdı.

Azərbaycanın və Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün pozulması, Kərki kəndinin işğalı, bütün sərhədboyu ermənilərin hücumla keçmələri, muxtar respublika əhalisinin dinc yaşayışı üçün real təhlükənin artması, nəqliyyat və kommunikasiya blokadası və bütün bunların müqabilində ittifaq və respublika hakimiyyət dairələrinin cinayətkar fəaliyyətsizliyi muxtar respublika əhalisini və rəhbərliyini ən kəskin addımlar atmağa sövq edirdi. Naxçıvan şəhərində Ali Sovet binası qarşısında toplaşmış 20 mindən çox əhali Muxtar Respublika Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasının çağırılmasını tələb etdi. Xalqın tələbi və təzyiqi altında yanvarın 19-da çağırılmış sessiya Naxçıvan Muxtar Respublikasının SSRİ-nin tərkibindən çıxması haqqında məsələni müzakirə etdi. Qərarda Azərbaycan SSR və onun tərkib hissəsi olan Naxçıvan MSSR-in suverenliyi və ərazi bütövlüyünün müdafiə edilmədiyini, Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR ali qanunverici orqanlarının İttifaq orqanlarına dəfələrlə etdikləri müraciətlərin nəticəsiz qaldığı Türkiyə, Azərbaycan SSR, Gürcüstan SSR və Ermənistan SSR arasında RSFSR-in iştirakı ilə bağlanan Qars müqaviləsinin şərtləri kobud surətdə pozulduğu qeyd edilmiş və 6 bənddən ibarət tarixi qərar qəbul edilmişdi.

Təbii ki, Naxçıvan parlamentinin qəbul etdiyi bu qərarın hüquqi əsası yox idi. Bu səbəbdən onun çox yaşaması mümkün deyildi. Yanvarın 27-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin həmin qərarını ləğv etdi. Amma buna baxmayaraq sonralar həmin qərarın Naxçıvanın taleyi üçün böyük əhəmiyyəti oldu. SSRİ tarixində ilk dəfə olaraq muxtar qurumun özünü müstəqil elan etməsi faktı dünya ictimaiyyətinin diqqətini Sovet imperiyasının və onun əlaltısı olan Ermənistanın Azərbaycana, onun tərkib hissəsi olan Naxçıvana qarşı təcavüzkarlıq hərəkatlarına yönəltməyə məcbur etdi.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev də sonralar Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin həmin tarixi qərarını yüksək qiymətləndirərək deyəcək idi: "Mən Moskvada olarkən Azərbaycana qarşı edilən bu cinayətə qarşı etiraz səsini qaldırdım, xalqla, millətimlə həmrəy olduğumu bildirdim... Orada eşitdim ki, naxçıvanlılar bu dəhşətli faciə ilə əlaqədar ayağa qalxıblar, hətta o vaxt cəsarətli bir qərar qəbul ediblər: Azərbaycana qarşı edilən cinayətə, təcavüzə görə Naxçıvan Muxtar Respublikası Sovet İttifaqının tərkibindən çıxmaq haqqında qərar qəbul ediblər... Naxçıvanlıların bu cəsarətli addımı o vaxt Sovet İttifaqında yeganə bir addım idi... Bu, naxçıvanlıların nə qədər cəsarətli, qeyrətli, nə qədər azadlıqsevər və müstəqilliyə nə qədər bağlı olduqlarını dünyaya sübut etdi, nümayiş etdirdi"

1990-1993-cü illər Naxçıvanın müasir tarixinin ən gərgin və maraqlı səhifələrini təşkil edir. Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycanın müstəqillik uğrunda mübarizə tarixində də mühüm mərhələ təşkil edir. Bu status imkan verirdi ki, ulu öndər Heydər Əliyevin bu dövrü əhatə edən siyasi fəaliyyət dövründə Naxçıvan xalqımızın suveren hüquqlarının təmin edilməsi uğrunda mübarizənin mərkəzinə çevrilsin. Bu dövrdə ölkəmizin müstəqilliyi ilə bağlı qanunvericilik təşəbbüsü istisnasız olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə məxsus olmuşdur.

Böyük öndər yorulmaz və titanit fəaliyyəti nəticəsində muxtar respublikanın başı üzərində dolanan siyasi oyunlardan, ərazisini erməni işğalından, muxtariyyətini isə ləğv olunmaq təhlükəsindən xilas etdi. Böyük öndərin böyük siyasətə qayıdışı imperiya qüvvələri ilə mübarizənin daha da kəskinləşməsinə səbəb oldu. Naxçıvandan başlanan milli dirçəliş prosesi bütün Azərbaycan siyasi mühitində aparıcı qüvvəyə çevrildi, milli dövlətçiliyin bərpası istiqamətində qəti addımların atılmasına başlandı.

17 noyabr 1990-cı ildə keçirilən Muxtar Respublika Ali Sovetinin birinci sessiyası milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpasında mühüm rol oynadı. Sessiyada ilk növbədə Naxçıvan Muxtar Respublikası adından "sovet", "sosialist" sözləri çıxarıldı, onun "Naxçıvan Muxtar Respublikası" adlandırılması haqqında qərar qəbul

edildi. Həmin sessiyada Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin də adı dəyişdirildi, bundan sonra onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılması haqqında qərar qəbul edildi. Sovetlər Birliyinin yaşadığı onun iti qılıncının kəsdiyi bir dövrdə muxtar respublikanın adından "sovet", "sosialist" sözlərinin çıxarılması həqiqətən də böyük uzaqgörənlik tələb edirdi. Bu addımı atmaq ilk növbədə kommunist rejiminin qatı və kəskin qəzəbinə düçar olmaq demək idi.

Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən Naxçıvan parlamentinin həmin sessiyasında muxtar respublikanın dövlət rəmzləri haqqında məsələ də geniş müzakirə olundu. Azərbaycan Demokratik Respublikasının rəmzi olan üçrəngli dövlət bayrağının bərpa edilməsi, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi adi məsələ olmadı.

Bununla bərabər, Naxçıvan parlamenti qanunvericilik təşəbbüsü ilə Azərbaycanın ali hakimiyyət orqanı qarşısında məsələ qaldıraraq Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə yenidən baxılmasını təklif etdi.

O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin SSRİ-nin qorunub saxlanılmasına dair göstərdiyi təşəbbüslərin əksinə olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 1991-ci il 14 mart tarixli qərarı ilə ittifaqın saxlanılmasına dair Ümumittifaq referendumunda iştirakın yolverilməz olduğunu bəyan etdi. 1991-ci ilin oktyabrında "Keçid dövründə SSRİ İttifaqının dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları haqqında" SSRİ Qanunun müzakirəsi zamanı da Naxçıvan parlamenti Azərbaycan dövlət hakimiyyət orqanlarından fərqli mövqe tutaraq SSRİ-nin yenidən bərpasına və unitar ittifaq dövlətinin möhkəmləndirilməsinə bu qanunu rədd etmiş, Azərbaycan Ali Sovetindən də müvafiq qərarın qəbul edilməsini xahiş etmişdir.

1991-ci il sentyabrın əvvəllərində Naxçıvan MR-in ictimai-siyasi həyatında onun müqəddəratını həll edəcək mühüm hadisələr baş verdi. Naxçıvan əhalisinin müdrikliyi və uzaqgörənliyi həm də onda oldu ki, ümumi Azərbaycan evimizin divarından hər gün onlarca kərpicin düşdüyü bir dövrdə böyük uzaqgörənlik nümunəsi göstərərək düzgün rəhbər seçimi edə bildilər. Sentyabrın 3-də xalqın təkidli tələbindən sonra Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçildi. Heydər Əliyev həmin sessiyadakı çıxışında da bir daha hakimiyyət arzusunda olmadığını, bu niyyətlə Azərbaycana qayıtmadığını bəyan etdi. Amma bununla birlikdə böyük siyasətçi bölgənin ağır sosial-iqtisadi vəziyyətində, xüsusən də torpaqlarına düşmən təcavüzünün genişləndiyi bir dövrdə onun taleyinə də biganə qala bilməzdi: "Mən bu zamanın, bu dəqiqələrin, bu saatın hökmünü nəzərə almaya bilməzdim... Mən öz prinsiplərimə sadıq qalaraq Azərbaycanın, Naxçıvanın belə vəziyyətində, çətin dövründə üzərimə düşən vəzifənin icrasından geri çəkilə bilməzdim. Mən öz taleyimi xalqa tapşırışam və xalqın iradəsini indi bu müddətdə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyəm".

Əlbəttə, Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə Sədr seçilməsi milli miqyasda böyük hadisə oldu. Məsələ heç də keçmiş Sovet İttifaqının Siyasi Bürosuna mənsub nüfuzlu simalardan birinin - SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavininin Azərbaycanın ərazisinin bir hissəsində - muxtar respublikada Ali Məclisə Sədr vəzifəsinə seçilməsində deyildi. Heydər Əliyev ilk növbədə Naxçıvanda fəal və peşəkar fəaliyyəti ilə milli dövlətçiliyə inam hissini formalaşdırmağa bildi. Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbəri kimi fəaliyyəti dövründə Azərbaycanın müstəqil, demokratik və dünyəvi dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün əməli addımlar atıldı. Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq sonrakı inkişafının bir sıra konseptual istiqamətləri məhz o zaman Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə rəhbərlik etdiyi dövrdə işlənib hazırlandı.

Sonralar dahi öndər bunlarla bağlı belə deyəcəkdi: "Naxçıvanda doğulmağım, ərsəyə gəlməyim, təhsil almağım mənim üçün əzizdir. Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman Naxçıvanda quruculuq işlərinin görülməsindəki fəaliyyətim də mənim üçün əzizdir. Ancaq mənim üçün bunların hamısından əziz 1990-cı ildən 1993-cü ilə qədər burada Sizinlə bir yerdə yaşamağım, işləməyim olubdur."

Naxçıvanın muxtariyyət statusu ötən əsrin 90-cı illərində erməni işğalının aradan qaldırılması, ağır blokada şəraitində adamların yaşayışının təmin olunması sahəsində də tələyüklü qərarların qəbul olunmasına şərait yaratmış, Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbəri kimi ümummillə lider Heydər Əliyev qonşu İran və Türkiyə respublikaları ilə əlaqələr yaradaraq bu ölkələrdə səfərlərdə olmuş, müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığa dair protokollar imzalanmışdır.

Bu illərdə ümummillə liderimizin muxtar respublika parlamentində xüsusi bəyanatla çıxış etməsi, 1992-ci ilin mart ayında Türkiyə Respublikasına səfəri zamanı Moskva və Qars müqavilələrini yenidən gündəmə gətirərək dünya ictimaiyyətinin diqqətini Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasətinə yönəltməsi Naxçıvanın muxtariyyət statusuna ikinci ömür verdi. Məhz o ağır və məşəqqətli illərdə müdrik siyasəti böyük uzaqgörənliklə deyirdi: "Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir".

Naxçıvan üçün ağır bir zamanda qardaş Türkiyənin birmənalı mövqeyi də Ermənistanı öz təcavüzkar hərəkətlərini həyata keçirməyə mane oldu.

1992-ci ilin may ayında - Şuşa və Laçın şəhərlərinin işğalı dövründə Naxçıvana qarşı məkrli planların alt-üst olunmasında məhz bu amil önəmli rol oynadı. Məhz həmin ilin may günlərində dünyanın 57 dövləti Ermənistanın Naxçıvana qarşı təcavüzkarlığını pisləmiş, NATO isə bu barədə xüsusi bəyanatla çıxış etmişdir.

Böyük öndərin muxtar respublikada milli birliyin, həmrəyliyin təmin olunması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər xalqın mütləq əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir və müdafiə edilirdi. Lakin bununla bərabər muxtar respublikada həyata keçirilən bu siyasət Azərbaycanın bəzi siyasi qüvvələri tərəfindən qısqaqlıqla

qarşılanır və separatçılıq kimi qiymətləndirilirdi. AXC hakimiyyətinin bəzi nümayəndələri Naxçıvanın muxtariyyət statusunu ləğv etmək, muxtar respublikanın qanuni hakimiyyətini devirmək məqsədilə 1992-ci il oktyabrın 24-də çevriliş cəhdi etsələr də, Heydər Əliyevin naxçıvanlıların mütləq əksəriyyəti tərəfindən müdafiə olunan prinsiplial mövqeyi bu çevriliş cəhdinin qarşısını aldı.

Baş vermiş dövlət çevrilişi cəhdi haqqında Ali Məclisin qəbul etdiyi qərarla qeyd edilirdi ki, bu hərəkətlərdə Xalq Cəbhəsinin əsas məqsədi muxtar respublikada dövlət çevrilişi etmək və silah gücü ilə Heydər Əliyevi Ali Məclisin Sədri vəzifəsindən kənarlaşdırmaq idi və bu qanunazidd hərəkətlər Azərbaycanın rəhbər dövlət orqanlarının Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyaya hüquqlarının tapdalanmasına yönəldilmiş böyük tədbirlərinin bir hissəsi idi. Ondən bir il əvvəl isə Naxçıvanı Azərbaycan üçün "kor bağırmaq" hesab edən Ayaz Mütəllibov hakimiyyəti əldə saxlamaq üçün antikonstitusional tədbirlərə əl atmışdı. Bunun üçün də ilk növbədə Naxçıvanın muxtariyyət statusunun ləğv olunmasına çalışırdılar. Amma dərək etmək istəmirdilər ki, indiki şəraitdə Naxçıvanın statusunun saxlanması onun erməni təcavüzündən, işğaldan qorunmasının mümkün variantlarından biridir.

Xalqın və respublikanın hakim dairələrinin təkidli dəvətindən sonra 1993-cü ilin iyununda respublikanın siyasi rəhbərliyinə qayıtması ilə Heydər Əliyev Azərbaycanı real məhv olmaq təhlükəsindən xilas etdi, milli qurtuluşumuzun, gələcək uğurlarımızın əsasını qoydu. Vətəndaş müharibəsi, etnik separatçılıq, dövlət çevrilişləri cəhdlərinin qarşısı alındı. Ordu quruculuğuna başlandı. düşmənin yeni hücumlarının qarşısı alındı. Tarazlaşdırılmış xarici siyasət yeridilməyə, informasiya blokadası yaradılmağa başlandı. Ölkədə müasir demokratik dəyərlərə, bazar iqtisadiyyatına əsaslanan vətəndaş cəmiyyəti formalaşdırılmağa başlandı.

1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasına Azərbaycanın tərkibində muxtar dövlət statusu verilir. Buradan isə belə bir məntiqi həqiqət doğur ki, əgər 1921-ci ildə bağlanmış Moskva və Qars müqavilələri Naxçıvanın tarixi-hüququ statusunu müəyyənləşdirmişsə, ölkəmizin müstəqilliyi dövründə qəbul olunan Əsas Qanunumuz ilə Naxçıvanın statusu ali hüquqi qüvvəyə qaldırılır. Yeni Konstitusiyanın 8-ci fəslə bütövlükdə "Naxçıvan Muxtar Respublikası" adlanır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olması barədə müddəanın muxtar respublikanın statusunu müəyyən edən maddəyə daxil edilməsi mühüm əhəmiyyət daşımaqla bərabər dünya təcrübəsinə də uyğunlaşdırılır.

1998-ci ilin dekabr ayında isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının yeni Konstitusiyası qəbul olunur. Həmin il yanvarın 14-də ölkə başçısı Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Komissiyasının iclasında muxtar respublikanın Konstitusiyaya layihəsi geniş müzakirə olunur. Həmin iclasda dahi rəhbər qəbul olunacaq konstitusiyanın ölkəmizin ictimai-siyasi həyatı və muxtar respublikanın taleyi üçün oynayacağı rola toxunaraq demişdi: "Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, onu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq".

Ali Məclisin Sədri Vasif Talibovun təbircə desək, muxtar respublikanın qanunvericilik təcrübəsi də Avropa qanunvericiliyinin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. Hələ 1997-ci ildə Avropa Şurasının Qanun vasitəsilə Demokratiya Komissiyasının (Venesiya Komissiyası) hüquqi ekspertizasından keçirilən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası barədə bu mötəbər qurum belə yüksək fikir ifadə etmişdir ki, "Naxçıvan Muxtar Respublikası digər Avropa muxtariyyətləri arasında geniş muxtariyyətə malikdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası bütövlükdə muxtariyyətin idarə edilməsi qaydalarını şərtləndirən normal əsaslar yaradır və qitənin digər muxtariyyətlərinin səlahiyyətlərinin və əsaslarının möhkəmləndirilməsində model kimi çıxış edə bilər".

Lakin Azərbaycanın bəzi siyasi dairələri, xüsusən də müxalifət liderləri 1992-1993-cü illərdə olduğu kimi, bu dövrdə də muxtar respublikanın statusu ilə bağlı əsassız iddialar, bu statusu ləğv etməyə çağıran təkliflər irəli sürməyə başladılar. Naxçıvanın muxtariyyət statusunun beynəlxalq müqavilələrə əsaslandığını unudan müxalifət liderləri bəyanatlar verərək bölgənin yeni konstitusiyaya layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun gəlmədiyini iddia edirdilər. Onların əsas bəhanəsi də bu idi ki, guya unitar dövlətdə muxtariyyət ola bilməz. Halbuki bu etnik muxtariyyət təşkil etmədiyi üçün heç vədə Azərbaycanın bütövlüyünə təhlükə törədə də bilməz.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi ilə bağlı yaradılan dövlət komissiyasının iclasında böyük yangı və narahatçılıqla həmin hadisələri xatırladaraq demişdir: "Təəssüflər olsun ki, bizim daxilimizdə də müxalifətə mənsub olan, "Naxçıvana muxtariyyət verilməməlidir", "muxtariyyət ləğv olunmalıdır" fikirləri söyləyən bəzi şəxslər, yaxud Naxçıvanın Konstitusiyasının qəbul olunmasına mənfi münasibət göstərənlər istər-istəməz Azərbaycana düşmən mövqeyində duran ermənilərin həmin iddialarına kömək edirlər".

Dahi siyasətçi onu da dönə-dönə deyirdi ki, "Naxçıvanın muxtariyyət statusu alması da çox ağır, gərgin bir dövrdə, yəni gərgin mübarizələr nəticəsində mümkün olub".

Təmali Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, Naxçıvanın xilasına və inkişafına istiqamətlənən yeni həyat quruculuğu xətti 1995-ci il 12 noyabr tarixindən - "Heydər Əliyev Konstitusiyası" adlandırılan ilk müstəqil Konstitusiyamızın qəbulundan sonra dönmədən və ardıcılıqla həyata keçirilməyə başlanıb. Bu dövr müstəqil dövlətçilik tariximizdə olduğu kimi, Naxçıvanın müasir tarixində də yeni mərhələnin başlanğıcını qoyub. Həmin ilin 16 dekabr günü qədim diyarın sakinləri üçün həm də onunla əlamətdar və yaddaqalan olub ki, onlar özlərinə

yenidən düzgün rəhbər seçimi imkanı əldə ediblər, bu şansdan da doğru istifadə edə biliblər. Məhz bu tarixdən bölgədə yeni həyat quruculuğu xətti böyük istək və məhəbbətlə, coşqun enerji ilə davam etdirilməyə başlanılıb. Son on beş ildə istər sosial, istərsə də iqtisadi inkişaf sahəsində qazanılan uğurlar da ilk növbədə bu amillə bağlı olub.

Üçüncü çağırış Muxtar Respublika Ali Məclisinin səkkizinci sessiyasında muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının yekunları barədə geniş təhlilli məruzə ilə çıxış edən Ali Məclisin Sədri Vasif Talibov qısa zaman kəsiyi ərzində ötülən yola ötəri nəzər salmaqla belə bir tarixi gerçəkliyi də xüsusi vurğulamışdır ki, ölkəmiz qısa müddətdə durğunluq və dağdıçılıq mərhələsindən dirçəliş və quruculuq mərhələsinədək şərəfli bir yol keçib: "Əgər 1990-1993-cü illərdə Azərbaycanda xaos hökm sürürdüsə, bu gün sabitlikdir. O vaxt hərc-mərclik vardı, bu gün insanlar əmin-amanlıq içərisində yaşayırlar. O vaxt siyasi mühitdə və iqtisadiyyatda dərin böhran yaranmışdır, xalq təsərrüfatı tənəzzülə uğrayırdı. Bu gün Azərbaycan iqtisadi artım sürətinə görə lider dövlətə çevrilmişdir".

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ötən ilin avqustunda Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illik yubileyi təntənəsində həmin dövrün mürəkkəb hadisələrini qiymətləndirərək demişdir: "O illərdə ancaq ulu öndər Heydər Əliyevin əzmkarlığı, qətiyyəti və siyasi bacarığı Naxçıvanı böyük bəlalardan qorudu... Naxçıvanlılar Heydər Əliyevi qorudular. Heydər Əliyev isə Naxçıvanı qorudu".

Muxtar respublika iqtisadiyyatının inkişafı istiqamətində aparılan məqsədyönlü siyasət hər il məhsul istehsalının və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarıb. Son on beş ilin makroiqtisadi göstəriciləri də deyilənləri sübut edir. Bunun üçün bir neçə statistik rəqəmə nəzər yetirmək kifayət edir. Ümumi daxili məhsul 1994-cü ildəki 37287,7 min manatlıqdan 2009-cu ilin yanvar - noyabr aylarında 850526,6 min manatlığa yüksələrək 22,8 dəfə artıb. Həmin dövrdə adambaşına ümumi daxili məhsul isə 18,8 dəfə çoxalaraq 113,4 manatdan 2128,4 manata çatıb. Bu müddətdə muxtar respublikanın şəhər və kəndlərində 188 təhsil ocağı, 158 səhiyyə müəssisəsi, 143 mədəniyyət obyektı, 355 inzibati bina tikilib istifadəyə verilmişdir. Ötən dövrdə 105 yeni körpü salınmış, 52 tarixi abidə və dini bina əsaslı təmir və bərpa olunmuşdur.

Bu inkişaf bölgədə əhalinin artımına və məskunlaşmasına da öz təsirini göstərmişdir. Son on ildə muxtar respublikanın əhalisi 40 min nəfərə yaxın artaraq 400 min nəfəri ötürüb.

Ötən ilin iqtisadi göstəriciləri daha yüksək artım sürəti ilə müşayiət olunub. Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə iqtisadi inkişafın əsas ümumiləşdirilmiş göstəricisi olan ÜDM istehsalının həcmi 20,5 faiz artıb. Muxtar respublikada ilk dəfə olaraq 2009-cu ilin 11 ayı ərzində ümumi daxili məhsulun həcmi 1 milyard ABŞ dolları səviyyəsini üstələyib. Əgər ötən ilin yanvar - noyabr aylarında ümumi daxili məhsul istehsalı 696 milyon manat təşkil edirdisə, 2009-cu ilin müvafiq dövründə bu rəqəm 851 milyon manata çatmışdır. Ümumi daxili məhsulun adambaşına düşən həcmi isə 18 faiz artaraq 1801 manatdan 2128 manata çatıb. Təbii ki, dünyanın əksər ölkələrində iqtisadi böhranın sürətlə tüğyan etdiyi bir dövrdə məmləkətimizin ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanda qazanılan uğurlar həqiqətən də ürəkaçan olub.

Son illər iqtisadi inkişafda diqqəti cəlb edən əsas amillərdən biri də ümumi daxili məhsulda tikinti-quraşdırma işlərinin xüsusi çəkisinin davamlı olaraq yüksəlməsidir. Tikinti-quraşdırma tədbirlərinin həcmının artması bir tərəfdən yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə və maddi rifah halının yaxşılaşmasına şərait yaradırsa, digər tərəfdən bu yolla muxtar respublikada mövcud şəhər və kəndlərin sosial simaları ildən-ildə yeniləşir, infrastruktur potensialı hərəkətə gətirilir.

2009-cu ilin 11 ayı ərzində muxtar respublikada bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla 367 milyon 139 min manat həcmində investisiya yönəldilib. Bu isə 2008-ci ilin müvafiq dövründə istifadə olunan 271 milyon manatlıq investisiyadan 96 milyon manat çox olub. Investisiya qoyuluş-larının 326 milyon manatı və ya 89 faizi tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmişdir.

Mövcud istehsal müəssisələrinin fəaliyyətini bərpa etməsi, yaxud onların yenidən qurulması, yeni emal sahələrinin yaradılması hesabına bu gün muxtar respublikada 280 növdə məhsul, o cümlədən 106 növdə ərzaq və 174 növdə qeyri-ərzaq məhsulları istehsal olunur.

Yeni istehsal sahələrinin fəaliyyətə başlaması əhalinin işlə təmin olunmasına, gəlirlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə də səbəb olmuşdur. 2009-cu ilin ötən 11 ayı ərzində muxtar respublika-da əhalinin gəlirləri 2008-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 31 faiz artaraq 800 milyon manatdan çox olmuşdur. 2009-cu ilin 11 ayı ərzində muxtar respublikada 4 min 481 yeni iş yeri açılmışdır ki, onun da 3 min 211-i və ya 72 faizi daimi iş yerləridir.

Naxçıvanın muxtariyyət statusu bu gün də ərazicə Azərbaycandan ayrı düşmüş, blokada şəraitində yaşayan regionda dövlət hakimiyyət orqanlarının ahəngdar fəaliyyətini təmin edən mühüm amildir. Əsas ümummilli liderimiz tərəfindən qoyulan qonşu xarici dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasəti də uğurla davam etdirilir. Muxtar respublika həm də Avropa Şurası ilə geniş əməkdaşlıq edir, onun səlahiyyətli nümayəndələri bu qurumun Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresinin Regionlar Palatasında layiqincə təmsil olunurlar.

Naxçıvan məmləkətimiz üçün həmişə strateji əhəmiyyətli bir bölgə olub. Dünyanın görkəmli dövlət xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin düşünülmüş və uzaqgörən siyasətində də bu amil həmişə üstün yer tutub. Bəlkə də elə bu mənada müdrik insan, dahi rəhbər siyasi fəaliyyətinin ayrı-ayrı dövrlərində bu diyarın möhkəmlənməsinə və inkişafına xüsusi qayğı və diqqət göstərmişdir. Söz düşəndə də döna-döna deyib ki, "Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi hadisə olubdur. Bu çətin bir dövrdə böyük bir mübarizənin nəticəsi olubdur."

Prezident İlham Əliyev də bu ənənəni, siyasi xətti uğurla davam etdirməyə çalışır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən siyasət də bölgənin Azərbaycan tərkibində ərazi bütövlüyünün qorunub

saxlanılmasına, onun statusunun möhkəmlənməsinə xidmət edir. Naxçıvana səfəri çərçivəsində çıxışlarının birində dövlət başçımız bir daha bölgənin möhkəmləndirilməsinin vacibliyindən danışaraq deyib: "Naxçıvana daim xüsusi diqqət göstərilməlidir. Naxçıvan Azərbaycanın qədim diyarıdır, qədim torpağıdır, strateji əhəmiyyətə malikdir..." Qarşıda duran həlli vacib vəzifələrdən danışan dövlət başçımız onu da deyib ki, "...Naxçıvanın tarixinin hələ də tədqiq edilməyə ehtiyacı olan səhifələri açılmalı, bu diyarın tam dolğun, obyektiv tarixi xalqımıza, habelə dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılmalı, erməni siyasətçilərinin tarixi saxtalaşdırmaq cəhdlərinə tutarlı cavab verilməlidir". Bu ilin aprel ayında bir sıra xarici ölkələrin tədqiqatçı alimlərinin birgə iştirakı ilə keçirilən "Nuh peyğəmbər: dünya tufanı və Naxçıvan" mövzusunda beynəlxalq simpozium da bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərdən biri olub. Həmin günlərdə Naxçıvan şəhərində Nuh peyğəmbərin məzarüstü türbəsinin açılış mərasimi də olub.

Dünənə qədər əyalət mərkəzini xatırladan, bu gün isə ölkəmizin mühüm ictimai-siyasi mərkəzlərindən birinə çevrilən bu şəhər həm də dünyanın kütləvi informasiya vasitələrinin diqqətini cəlb edən böyük və nüfuzlu toplantılara, tədbirlərə, mərasimlərə - ev sahibliyi" edir. Aparılan quruculuq tədbirləri nəinki ölkə miqyaslı, hətta beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin də burada keçirilməsinə zəmin yaradıb. Ötən il oktyabr ayının 2-də və 3-də Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçıları Dövlət Başçıları Zirvə görüşünün Naxçıvanda keçirilməsi muxtar respublikanın dünya miqyasında tanınmasında mühüm rol oynayıb. Türk dünyasının böyük siyasi xadimləri olan Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül, Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstan Prezidenti Kurmanbek Bakiyev də muxtar respublikanın bugünkü sosial-iqtisadi inkişafı ilə yaxından tanış olublar.

"Naxçıvanın Türkiyə üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır... Bu sərhədimiz Türkiyənin türk respublikaları ilə coğrafi birliyini də əlaqələndirən çox rəmzi bir keçiddir. İkinci tərəfdən, Azərbaycanın digər torpaqlarından ayrı olması nəticəsində Naxçıvan ilə qonşuluq və qardaşlıq münasibətlərindən əlavə, sıx əlaqələrimiz vardır", - deyən Abdullah Gül regionun geostrateji məkanda oynadığı rolu yüksək qiymətləndirib.

Bir sözlə, son on beş il ərzində Naxçıvanda dəyişən təkcə regionun statusu olmayıb. Muxtar Respublika həqiqətən inkişaf və tərəqqi dövrünə daxil olub. Təbii ki, bu inkişafda Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun böyük xidmətləri var.

Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev də muxtar respublikanın 85 illik yubiley mərasimindəki nitqində son illərdə görülən işləri, həyata keçirilən tədbirləri yüksək qiymətləndirib: "Naxçıvanda çox geniş quruculuq, abadlıq işləri aparılır, şəhər gözəlləşir, yeni binalar tikilir, köhnə binalar təmir edilir. Bir sözlə, hər bir Naxçıvan sakini əldə edilmiş bu uğurlarla haqlı olaraq fəxr edə bilər. Mən bütün naxçıvanlıları bu böyük uğurlar münasibətilə təbrik etmək istəyirəm. Naxçıvan rəhbərliyinə və Naxçıvanın rəhbəri Vasif Talibova öz minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm".

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi ölkəmizin ictimai-siyasi, iqtisadi-mədəni həyatı ilə həmahəng şəkildə özünün tarixi inkişaf yolunu uğurla davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin sözləri ilə desək, "Muxtar respublika bu gün də milli dövlət quruculuğu prosesinin fəal iştirakçısıdır, ölkəmizin iqtisadi güdrətinin artırılmasına və intellektual potensialının gücləndirilməsinə dəyərli töhfələr verir".

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Qayıdış (1990-1993) Sənədlər toplusu. Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.
2. Məmmədov M. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ictimai-siyasi proseslər (1988 2005-ci illər). Bakı: Şirvanəşr, 2005, 208 s.
3. Məmmədov M Milli istiqlal mücadiləsinin Naxçıvan mərhələsi // Dirçəliş XXI əsr, 2008, 116-117
4. Məmmədov M. Naxçıvanın iqtisadi potensialı daha da güclənəcək // Azərbaycan, 24 iyun 2008
5. Məmmədov M. Naxçıvan inkişaf edir, çiçəklənir (Üçüncü çağırış Naxçıvan MR Ali Məclisinin səkkizinci sessiyasından qeydlər) // Azərbaycan, 30 dekabr 2009
6. Məmmədov M. Naxçıvan inkişafının sürətli mərhələsinə qədəm qoyur // Azərbaycan, 16 yanvar 2010
7. "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan. 7 fevral 2009
8. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Azərbaycan, 5 avqust 2009
9. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley mərasimində // Naxçıvan, 5 avqust 2009
10. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 85 illik yubileyi ilə bağlı keçirilən tədbirdə Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun çıxışı // Azərbaycan, 5 avqust 2009

NAKHCHIVAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE.

Mamed Mamedov.

The work makes analysis of main historical stages and results of social-political and social-economic

development of Nakhchivan as the region that played a special role in the 80-90s of the last century in starting national movement for freedom in Azerbaijan with the aim to get state independence, to ensure sovereignty and territorial integrity of the Republic. Underlying vital character of election of the nationwide leader of Azerbaijan Heydar Aliyev as Chairman of the Supreme Council of Nakhchivan, the author analyzes the key aspects of conducting democratic reforms, strategic trends in boosting economy, implementation of social programs in Autonomy.

НАХЧЫВАН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ.

Мамед Мамедов.

В работе проводится анализ основных исторических этапов и итогов общественно-политического и социально-экономического развития Нахчывана как региона, сыгравшего особую роль в 80-90-х гг. прошлого века в развертывании национально-освободительного движения в Азербайджане с целью обретения государственной независимости, обеспечения суверенитета и территориальной целостности республики. Особо отмечая судьбоносный характер избрания общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева председателем Верховного Совета Нахчывана, автор исследует важнейшие аспекты проведения демократических реформ, стратегических направлений подъема экономики, реализации социальных программ в автономии.